

Др Радош Љушић*

ПОЛЕМИКА ЈАНКОВИЋ-ЧУБРИЛОВИЋ

Драгослав Јанковић написао је критички приказ на књигу Васе Чубриловића „Историја политичке мисли у Србији XIX века“, Београд 1958. Усле дили су одговори обојице историографа, с уважавањем достојанства актера ове уљудне полемике. Полемика се водила, ипак, о споредним питањима која су покренута у овој књизи, иако она нису небитна, али она нису у средишту Чубриловићевих погледа о политичкој мисли Србије XIX века. Полемичари су схватили да је паметније да не настављају полемику, те је остала недовршена.

Кључне речи: *Полемика. Критички приказ. Историја. Политичка мисао. „Српски човек“. Србија.*

У историографији су полемике ретке и свега неколико њих заслужују помен: Пантелије Срећковића и Илариона Руварца,¹ Душана Пантелића и Алексе Ивића, Михаила Гавриловића и Гргура Јакшића,² Драгослава Јанковића и Васе Чубриловића, Милорада

* Аутор је редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду, rados.ljusic@open.telekom.rs.

¹ Зборник Илариона Руварца, *Одабрани историјски радови*, св. 1, Београд 1934; *Споменица Илариона Руварца*, Нови Сад 1974; *Зборник радова са Научног скупа Браћа Руварац у српској историографији и култури*, Нови Сад 1997; Сима Ћирковић, *О историографији и методологији*, Београд 2007, 96 100, 111 113, 147 153.

² За последње две полемике вид. библиографске податке под именима аутора у: Славица Мереник, *Библиографија радова о Српској револуцији*, Београд 2004. Спор Душана Пантелића и Алексе Ивића, који се води поводом фалсификовања године рођења војводе Карађорђа, доспео је до суда.

Екмечића и хрватских историчара,³ Гојка Деснице и Радоша Љушића.⁴ Изречени суд не односи се на време после 1918. године, јер се тим периодом Чубриловићево дело не бави, као ни ова полемика.

Полемика која је вођена између Драгослава Јанковића и Васе Чубриловића није оставила посебан траг у историографији уопште или правној историографији, понаособ. Последица ове полемике била је нешто озбиљнија. Тема је била занимљива и заслуживала је подробнију расправу од оне коју су водила ова двојица виђених и утицајних актера.

Историографија још није вредновала дело Васе Чубриловића (1897–1990) и Драгослава Јанковића (1911–1990), будући да у нас још нема озбиљније монографије о развоју српске историографије. Појединачних приказа и оцена њихових дела има, али они су више пригодне природе и далеко су од непристрасне, свеобухватне и темељне анализе. О Васи Чубриловићу као човеку и политичару оставио је занимљив и надахнут опис Драги Јовановић,⁵ а као историчару Радован Самарцић.⁶ О Драгославу Јанковићу писао је Мирко Мирковић.⁷ Ако изузмемо Јовановића, оба рада појавила су се за живота Чубриловића и Јанковића, те су стога лишена критичких опаски и анализе, па се сврставају у пригодне чланке.

³ Милорад Екмечић, „Одговор на неке критике ‘Историје Југославије’ (XIX вијек)“, *Југословенски историјски часопис* 1 2/1974, 217–225, у напомени 1 вид. по пис свих дотадашњих приказа и критика. Потом: П. Старчевић, „Зашто М. Екмечић није побио нити једну од мојих 49 примедби“, *Југословенски историјски часопис (ЈИЧ)* 1 2/1975, 183–185; М. Грос, „Идеја југословенства у XIX стољећу и ‘догматски национализам’“, *ЈИЧ* 3 4/1975, 121–161; В. Цилига, „О погледима Милорада Екмечића на хрватску повијест“, *ЈИЧ* 3 4/1976, 161–169; М. Екмечић, „Завршна ријеч у полемици са Мирјаном Грос“, *ЈИЧ* 1 2, 1976, 150–156; и М. Грос, „У поводу повлачења Милорада Екмечића од полемике“, *ЈИЧ* 1 2/1977, 168–171.

⁴ На мој рад „Српска слобода“, *Архив за правне и друштвене науке* 2/1992, 353–368 Гојко Десница је реаговао са пет година закашњења, оптужујући ме да сам преузео у поменутом раду и у књизи *Вожд Карађорђе* нека документа која је он објавио, а која се чувају у Архиву Србије и за која се знало и пре његовог коришћења „Поводом фељтона Политике под насловом ‘Србија о себи’“, *Политика* бр. 30089–30092, 30. јул–август 1997. Следи мој одговор: „О ‘научном’ открићу самозваног ‘научног саветника САНУ’“, *Политика*, бр. 30095, 5. август 1997. и „Научне полемике треба водити у часописима“, *Политика* бр. 30096, 6. август 1997 (на ставак). Вид. Радош Љушић, *Ангажована историографија*, Београд 2004. Десница ме је тужио суду, али је спор изгубио.

⁵ Драги Јовановић, *Људи, људи... Медаљони 94 политичких, јавних, научних и других савременика* (прир. Н. Јовановић), Београд 2005, 215–219

⁶ Радован Самарцић, „Васа Чубриловић“, *Писци српске историје*, II, Београд 1981, 193–218.

⁷ Мирко Мирковић, „О научном стваралаштву Драгослава Јанковића“, *Анали Правног факултета у Београду* 1/1987.

Неопходно је на почетку нагласити да су оба повесника свој научни рад, Чубриловић знатно дуже од Јанковића, започели у Краљевини Југославији и да је Други светски рат и увођење новог државног и друштвеног уређења у Социјалистичкој Југославији, усмерило њихов политички и научни рад у једном, а потом у сасвим другом правцу. У међуратном периоду Чубриловић је био земљорадник, Јанковић јерезовац, а после 1945. године невољно су прихватили социјализам и марксистичке погледе и идеологију, примењујући их на повест српског народа. Чубриловић је остао доследан интелектуалац југословенског опредељења и марксистичких погледа, док је Јанковић покушао да делимично и бојажљиво ревидира свој марксистички приступ историји.

У време када се ова кратка и умиљата полемика водила, оба историка су дубоко загазили у марксистичку идеологију, према којој, по мом уверењу, нису никада били искрени и коју су невољно прихватили, наметнуту државним уређењем којем се морало повинovati уколико се желело избећи дисиденство и живети подношљивијим животом. Чубриловић је, после дугогодишњих истраживања, а за потребе студената историје на Филозофском факултету и ширу публику, објавио *Историју политичке мисли у Србији XIX века*, Београд 1958.

Поред неколико похвалних приказа и бележака, само се Драгослав Јанковић усудио да напише одмерену и благу критику на ово дело.⁸ Јанковић користи појам „приказ“, „књига коју приказујемо“ и сл., али реч је очигледно о критици, која није свеобухватна, већ је усмерена само на „питање метода“, као једног од најважнијих питања савремене историографије. И Чубриловић је оцењује као „критику“ у свом одговору на Јанковићев „приказ“. Иако је запазио низ пропуста, погрешних схватања и тврдњи, као што су она о настанку и природи државе, периодизацији Србије XIX века, ауторству *Начертанија* из 1844. године, Николи Пашићу, али и још нека, Јанковић је додао још један мотив настанку ове критике – идеолошки. „Испуштајући сва та и друга питања из овог приказа, задржаћемо се једино на начину, методу обраде дела и, у нераздвојној вези с тим, на неким идеолошким ставовима, концепцијама, које су у делу дошле до изражаја“. Дакле, Јанковић ставља у први план својих запажања методолошка и идеолошка неслагања с аутором *Историје политичке мисли у Србији XIX века*, а зарад будућих истраживача који „по основним методолошким питањима лутају, не сналазе се, греше“ (стр. 215). Он је уверен да је Чубриловићева књига нарочито погодна за ову врсту расправе. Из овога би се стекао утисак да је Јанковићу Чубриловићева *Историја*

⁸ Драгослав Јанковић, „О методу у књизи проф. В. Чубриловића *Историја политичке мисли у Србији XIX века*“, *Наша стварност* 2/1958 (децембар), 214–223.

„легла“ за критички осврт са два становишта – методолошког и идеолошког.

Пре него се осврнуо на лоше стране књиге, Јанковић је указао на неколико њених добрих одлика. Књига је посвећена „крупном проблему“ у једном дужем периоду, за разлику од дотадашње историографије која се занимала проблемима кратког трајања. Она чак превазилази један век, залази у дубоку прошлост и прати неке појаве до 1941. године, до слома југословенске државе. Чубриловић је искорачио испред предратне историографије и због тога што је повезивао политичке догађаје са друштвено-економским и што је политичаре и идеологију објашњавао друштвеним факторима. У покушај „новије оријентације“ Чубриловића, Јанковић је навео и то да је добро приказао „постанак хрватских странака и њихових идеологија“, иако је ово питање сувишно у књизи и не може му се наћи оправдање осим у подилажењу хрватској историографији оба актера (стр. 214).

Иако Јанковић хвали Чубриловићево излагање неких догађаја до 1941. године, нама се чини да је то једна од слабости књиге. А њу налазимо у томе што се морала оправдати промена друштвеног поретка у Југославији током Другог светског рата, самим тим и њена пропаст 1941. године. Тај стереотип није се мењао до распада социјалистичке Југославије, уз неке изузетке.

Какве су замерке које је Јанковић запазио у књизи Чубриловића?

Јанковић је своје примедбе сврстао у две целине. У првој целини он их анализира захваћајући период до XIX столећа и константује да је реч о књизи која даје „какаву-такву синтезу историје Србије у XIX веку, посматрану са становишта наше Народне револуције“. Ако је раније похвалио ауторово праћење неких збивања до 1941. године, на ову мисао Чубриловића није се више освртао, јер би и сам запао у невољу. Чубриловић се „покривао“ посматрањем прошлости са становишта Народне револуције (1941–1945), у шта се није смело дирати, ако се хтео избећи сукоб са званичном историографијом марксизма, заснованој на победи Комунистичке партије у грађанском рату. Зато Јанковић олако прелази преко овог, јасно и унапред усмереног посматрања и тумачења српске повеснице, једностраног и далеко од објективности и свеобухватности.

Чубриловић тврди да је дао „један синтетички приказ политичке историје Србије у XIX и XX веку, или тачније политичких програма и идеологија у њој кроз XIX и XX век“. Јанковић му замера да су анализа и синтеза „нераздвојни делови једног јединственог процеса истраживања истине“, те изостављање анализе представља једну од слабости коју је испољио аутор. Критичар му замера још и то да у његовом делу преовладавају „уопштена тврђења, оп-

шти закључци, далекосежне оцене“, које немају чврсту подлогу у чињеничком материјалу и дотадашњим резултатима историографије, а све наведено било му је неопходно како би оснажио своје „унапред формиране ставове“. Јанковић на основу тих исказа тврди да је реч о „квази-синтези“ јер је производ „размишљања и домишљања“ и идеја које негде лебде а аутор их неодговорно „спушта“ у књигу. „Преовлађују, дакле, или тврђења недовољно доказана, аргументисана или недоказива, или општа места тзв. јавног мњења некадашње Србије“, примећује Јанковић и тиме недвосмислено прелази учтиве границе једног приказа и дубоко залази у област утемељене критике (стр. 216).

Следе примедбе на текст о повести српског народа на простору Србије који претходи XIX веку и њих је шест.

- 1) Јанковић, иако и сам робује марксистичкој терминологији („снаге назадне и прогресивне“, „друштвено-економски“, „друштвене класе и класна борба“, „нематеријалистичко“, „Народна револуција“ итд), с правом замера Чубриловићу појмове као што је „српски човек“, „балкански човек“, „планински човек“, итд. јер их није дефинисао, преузевши их од Јована Цвијића, којем и дугује идеје за овај одељак, прилагодивши их сврси књиге.
- 2) Чубриловић у повесници Србије придаје пресудан значај улози сточара, „планинског човека“. Овде се Јанковић осврнуо и на улогу влаха сточара у средњем веку и у време турске владавине. Јанковић је само указао на неке Чубриловићеве недоречене мисли, али ни сам није понудио никакво решење. О овом важном питању у историографији се водила и води се значајна полемика.⁹
- 3) Улога привредно-географског фактора у формирању немањихке државе је спорна, јер није довољно проучена.
- 4) „Српски човек“, односно Срби, оформљени на традицији немањихке феудалне државе, тежили су од XIV века до 1941. године „јакој и моћној српској држави на Балкану, српској царевини“. Јанковић сматра да носилац овакве идеје није „српски човек“, већ појединци, „одређени круг људи“.
- 5) На Српску православну цркву утицао је битно родовско-племенски карактер Срба, народне песме и косовска легенда, а све то омогућило је посебан филозофски поглед на схватање државе. Јанковић је на ове погледе Чубриловића „заборавио“ да понуди свој коментар.

⁹ Османисти и историографи који су проучавали повест Срба у Хабзбуршкој монархији још увек се споре око овог питања. Библиографија о овом проблему је обимна, те је стога не наводимо.

- 6) Чубриловић придаје „највећи значај патријархалном друштву и патријархалној демократији српског села“. Јанковић замера Чубриловићу што се не види јасно значење и смисао појмова: „патријархално друштво“, „патријархална цивилизација“, „патријархална демократија“, „здрава буржоаска држава“, пошто аутор и не води бригу о њиховој „друштвено-економској садржини“. Много шта је Чубриловић оставио необјашњеним, а то потиче отуда што је његов метод заснован на брзим, лаким и апстрактним уопштавањима, што га је нагонило на „крупне генерализације“, недовољно утемељене и често произвољне. Све наведено чини суштину испољених слабости методолошке природе (стр. 216–219).

У другом делу критике Јанковић се осврнуо на преостали део књиге, не упуштајући се у анализу многих питања које ово дело покреће, већ само на два проблема. Правни историограф је окарактерисао овакав приступ као „нематеријалистичко и неисторијско приступање“ објашњавања политичких идеологија и програма.

- 1) Иако је похваљен као један од бољих историка по томе што се озбиљније позабавио друштвено-економским проблемима, Јанковић му замера да при томе није довољно узео у обзир „интересе друштвених класа и група“. Поново се вратио „српском човеку“, тврђом да је имитација Цвијићевог „динарског човека“ и да га је овакав приступ водио идеалистичким и националистичким погледима. Наравно, Јанковић је Цвијића поштедео, под условом ако би се примедбе на Чубриловића тумачиле посредно и као примедбе на Цвијића, што, чини се, није била намера Јанковића. Замерка на поменту синтагму може се свести на то да њу „није сасвим лако утврдити, јер ‘динарски’ или ‘српски’ човек остаје увек динарски или српски човек“, дакле, непроменљива категорија. Јанковић се у овај антропогеографски и повесни проблем није подробније упуштао.
- 2) Следи, очигледно, најтежа критика Чубриловића, можда и најоправданија, да је „друштвене класе и класну борбу“ погрешно приказао и оценио. Уместо да класну борбу посматра као основног покретача друштвеног развоја Србије, битне ставке у марксистичком поимању повести, који овде Јанковић заступа доследно за разлику од Чубриловића, писац *Историје политичке мисли* избегава да користи термине „буржоаска класа“ и „радничка класа“, већ појмове грађанство и сељаштво. Чубриловић приписује сељаштву (Јанковић му још замера да је пре Другог светског рата био земљорадник и члан Земљорадничке странке, те да је и то

утицало на следеће схватање) покретачку снагу у развоју српског друштва: „диже буне, изграђује прву државу и даје јој свој печат“. Запостављање буржоаске и радничке класе и њихове улоге у историји Србије једна је од основних замјерки марксистичког историографа Јанковића, а једна од најбољих страна ове књиге, уверени смо. Он то недвосмислено каже: „то је, по нашем мишљењу, знак и израз (један од многих у књизи) одсуства схватања и осећања за прави значај класне борбе у развоју друштва“. Такав приступ је „комотан и неисторијски“ и не може се правдати тиме што је писан за шири читалачки круг, закључује Јанковић (стр. 320–322).¹⁰

Неспорна је чињеница да је Јанковић избегао да дело прикаже и критикује у целини и у бројним другим појединостима, те се, као што је изнето, само осврнуо на она питања која су се лакше могла подвести под идеологију марксистичког поимања повести. Осим метода и неких идеолошких погледа, све остало је запостављено у овој критици. Изненађујуће је да је осврт на догађаје пре почетка XIX века знатно опширнији (иако је тај део уводни и кратак), док је потпуно занемарена суштина овог дела, политичка мисао и идеологија Србије XIX столећа (иако овај део чини окосницу књиге и знатно је опширнији).

Уследио је Чубриловићев одговор.¹¹ И Чубриловић настоји да одговори у духу марксизма, користећи као и његов опонент марксистичку терминологију: „класне борбе које бесне“, „класна друштва“, „класне државе“, итд. Он Јанковића дословно ословљава марксистом, што данас оставља утисак ироничне похвале.

Чубриловић се осврнуо на две методолошке „крупне замјерке“ у Јанковићевој критици: 1) да није „повезао анализу и синтезу“ и 2) да је књигу написао „неисторијски“ и „нематеријалистички“. Чубриловић наглашава да је дело настало после тридесет година проучавања српске повести, да је његова књига „општег какатера“ и писана за шири читалачки круг, те је стога избегао да наводи изворе и литературу.

Уверен у неоснованост Јанковићеве критике, а не упуштајући се у подробнија објашњења на Јанковићеве примедбе и избегавајући их, он је навео четири његова дела (*О политичким странкама у Србији XIX века*, 1949; *Историја државе и права ФНРЈ*, 1950;

¹⁰ Чубриловићево дело служило је годинама као обавезна литература за полагање испита на Одељењу за историју Филозофског факултета.

¹¹ Васа Чубриловић, „Поводом критике професора Јанковића на моју књигу: *Историја политичке мисли у Србији XIX века*“, *Наша стварност* 3/1959 (март), 363–370.

Историја државе и права Србије у XIX веку, 1952 и *Историја државе и права феудалне Србије од XII до XV века*, 1953) и упитао се како је могао да их напише за неколико година, да савлада сву грађу и литературу и буде оригиналан? У томе види „суштину разлике писања“ између њих двојице, наглашавајући, при томе, да је и његов приступ историји марксистички (стр. 363–365).

Потом је дао одговоре на конкретне примедбе, оцењујући их као „крупне“.

- 1) И даље остаје при тврдњи о власима сточарима држећи се сопствених истраживања и позивајући се на Стојана Новаковића и Јована Цвијића, додавши им и нове резултате османиста – Бранислава Ђурђева, Хазима Шабановића и Милана Васића, а критикујући Јанковића да се у својим делима држао Тарановског, чији закључци, засновани на малом броју правних извора, не могу дати целовит увид у ову комплексну проблематику. Не упуштајући се у појединости ове расправе, с разлогом покренуте, понављамо да су спорења око овог питања и данас присутна у историографији (стр. 365–366).
- 2) Кад је реч о патријархалној култури, развоју села и народној поезији, Чубриловић остаје при свом мишљењу и још додаје да је о томе опширније писао, с упутом на изворе и литературу, у књизи *Историја народа Југославије*, други том, која је те године предата у штампу. Уз позивање на класике, стране (Л. Морган, Ф. Енгелс) и домаће (В. Караџић, С. Марковић, С. Новаковић, Ј. Цвијић) и новије српске истраживаче (Б. Ђурђевић, Б. Недељковић, Р. Гузина) остаје упоран у свом конзервативном погледу на поест Срба, за разлику од Јанковића, који је исказао благу сумњичавост у окоштало схватање ових важних питања. Вреди навести Чубриловићеве речи којим оспорава Јанковићеву сумњу о томе који од поменутих проблема утичу на напредак и демократичност у развоју српског друштва: „Не разумем зашто би оспоравао код нас значај родовског племанског друштва за развој демократске мисли, кад је то једном усвојена констатација за сва друштва како од грађанских, тако од социјалистичких историчара и социолога“. Иако ни један ни други повесник не нуде сопствене одговоре засноване на добрим истраживачким основама, ипак, Јанковић поставља питање оправданости увреженог мишљења и покреће га, уверен да се у том правцу могу постићи нека нова сазнања, иако их и сам не нуди, јер се тиме истраживачки није бавио, док Чубриловић остаје укупан у традиционализам који се мора поштовати и

не сме доводити у сумњу („не разумем зашто би се оспоравао“!). Општи је утисак да је ово питање остало нерешено, јер Јанковићево оспоравање напретка српског народа ка демократском уређењу и друштва и државе није аналитички приказано, док је Чубриловић остао веран увреженом традиционалном мишљењу (стр. 366–369).

Највише спорења између двојице повесника односило се на увод Чубриловићеве књиге, тј. на време средњег века и турског ропства, док је XIX век скоро изостао, иако је том добу књига посвећена. И сам Чубриловић каже да је очекивао да ће Јанковић своју критику усмерити на XIX век, а не на увод његовог дела. Он правда своје погледе о „српском човеку“ тиме што је посматрао Србију као „једно јединство“ и да другачије не може бити. На Јанковићеву примедбу да није довољно обратио пажњу на „значај класног чиниоца“ у развоју политичке мисли, брани се Јанковићевим писањем у поменутих делима да је српско друштво сељачко све до краја XIX века и без развијене грађанске класе. И, на крају, правдајући се како је ипак писао и о радничкој класи, поставио је једно умесно питање: „Овде је било занимљиве грађе за дискусију и жао ми је што професор Јанковић и о томе није говорио у својој критици“ (стр. 369–370).

Чубриловић правда последње поглавље у својој књизи, у којем је обрадио време од 1918. до 1941. године, тиме што га оцењује као додатак делу. То, несумњиво, не стоји и не може се тако олако правдати. Оно и није написано као додатак, већ као последње поглавље. Био је то манир бивших грађанских повесника којим су правдали свој рад пред новим, комунистичким властима, тиме што су морали тврдити неминовност пропасти грађанске југословенске државе и неминовност настанка социјалистичке југословенске државе. Уосталом, зашто би се, пред Јанковићевом, такође неумесном критиком овог одељка, правдао тиме да је требало више писати о радничкој класи и Комунистичкој партији у тој епоси (стр. 370).

Позивајући се на „гостољубивост другова из Редакције ‘Наша стварност’“, Чубриловић је одустао од одговора на остале примедбе Јанковића, што је, верујемо, био лош изговор. Али има нечег у овој полемици што је издваја из уобичајених српских спорења. Она је писана уљудно и са поштовањем и критиковане и оспораване личности. У том погледу посебно се истицао Чубриловић, који пише: „молио бих професора“, „бићу захвалан професору“, „само бих га молио“ и, потом, замолио професора Јанковића да избегава термине, као што су: „банално“, „квази-синтетички“, „комотно“, „публицистички“ и сл., јер не доприносе рашчишћавању озбиљних научних проблема (стр. 370). Јанковић је у свом одговору изразио жаљење због употребе тих термина којим се академик Чубриловић осетио повређеним.

Последња реченица је наговестила Јанковићев одговор: *Поводом одговора проф. В. Чубриловића*.¹² Текст је кратак и губи елементе критичког приказа. Јанковић остаје, зарад српске историографије, на становишту да је Чубриловићу упутио речи критике на „погрешан, ненаучан и неисторијски метод“ који се огледа, првенствено, на идеалистичко писање о „српском човеку“. Историја се не сме обрађивати импресионистички, али не наводи никакав нови или не понавља стари пример за ову, сада већ оштрију осуду. Подвлачи још једном, као убеђени и окорели марксиста, што очигледно Јанковић то није суштински био, али му је такво покриће било потребно, према једном несумњивом ауторитету какав је био Чубриловић, да је недовољно писао о класи и класној борби и да је његово схватање буржоазије („у ствари варошана“) неадекватно и непотпуно. И, оно у чему обојица нису били у праву, или су обојица били у праву, али то нису хтели један другом да признају, да и критиковани и критичар имају право да пишу дела без научног апарата, али да су, ипак, одговорни за оно што су написали и да се то може проверити, било да је дело писано са напоменом или без напомена. Дакле, суштина би била у садржају, а не у форми. Свој кратак одговор Јанковић је завршио тврђом да „нема услова за конструктивну детаљнију и конкретну полемику о појединим проблемима“ (стр. 761–762). Оваквим ставом, који се у неку руку не разликује много ни од Чубриловићевог (није одговорио на све примедбе Јанковића), оставио је читаоце без коментара на најважнија питања којим се бави књига Чубриловића, а то је Србија XIX века, њена политика, њено друштво, идеологије и политичке странке.¹³

¹² Драгослав Јанковић, *Наша стварност*, 1959 (јуни).

¹³ Без намере да допуњавамо Јанковићеву критику Чубриловићеве *Историје*, указујемо само на неке ауторове ставове о XIX веку, које је критичар занемарио, по свему судећи свесно. Чубриловић не скрива да је књигу писао „као научник и као политички човек“. Он наглашава да је Србија „заузимала централно место“ у настанку Југославије, те је стога и најодговорнија за збивања 1918–1941. године. *Историја* је настала пошто је претходно добио задатак да напише завршно дело за чувену међуратну едицији „Српски народ у XIX веку“ и да су му рукописи пропали током рата, а да је у поратном периоду започео рад на паралеланом приказивању идеологије Илије Гарашнина и Светозара Марковића. Све наведено је битно утицало на концепцију Чубриловићеве *Историје*. То се посебно види по томе што је Гарашнину и Марковићу поклонили највише пажње и што овај део представља окосницу књиге. Чубриловић у *Предговору* каже, а то је веома битно за оцену садржаја књиге, да је приказао „развој друштва и државе у Србији XIX века и како се тај развој одражавао у нашим политичким покретима“. Речју покрети, заменио је речи идеје и мисао, што није исто. Дакле, Чубриловићева *Историја* је чудан сплет повести србијанског друштва и србијанске државности XIX века. Покажимо то према одељцима књиге сврстаним у ове две целине: 1) државност – Српска револуција, Аутономна Кнежевина Србија, борба за стварање Југославије (у ову целину могу се сврстати ратови за ослобођење 1876–1878, ратови за уједињење 1912–1918, југословенско питање у Хабзбуршкој монархији) и 2) друштво – грађанска политичка мисао и грађански

Зашто је ова уљудна полемика, мало заоштренија Јанковићевим одговором, остала недовршена? Ретке су књиге, попут Чубриловићеве *Историје политичке мисли у Србији XIX века*, које су пружале могућност за свеобухватну анализу и критику једног дужег периода, државе и друштва које је било стуб свеукупних дешавања у српском народу у последња два столећа. Књига Чубриловића била је оспоравана и хваљена у усменим расправама, а знатно ређе у научним делима. Ако историци нису осећали потребу да напишу неку реч хвале, најчешће су избегавали да саопштавају замерке, верујем, опечени искуством Јанковића, да се угледном историографу не би замерили. Један академик, чије име желим да сачувам, неколико пута ми је рекао да ће написати критику на књигу, али пошто њен аутор не буде међу живима. Није то урадио ни после Чубриловићеве смрти, као да и даље страхује од сенке покојног и моћног академика. Критику је ваљало написати за његова живота, те је паметније што је одустао од намере. Иако нигде није јавно речено ни написано, многи од нас, блиски обојици полемичара, поуздано знамо да је Чубриловић заставио Јанковићев избор за члана САНУ. То је једна од очитих последица проистекла из његове јавне критике академика Чубриловића. Јанковић је постао члан Научног друштва Србије и дописни члан ЈАЗУ, али то му није могло послужити као довољна утеха за пропуштеним чланством у САНУ. Ако је писцу ових редака допуштено да суди о научном раду обојице историографа, научно дело Јанковићево је, и по обиму и по квалитету, испред Чубриловићевог. Иронија судбине доделила је првом да као српски академик може одлучивати ко ће бити њен члан, а другом да не постане њен члан због неколико страница уљудне критике Чубриловићеве *Историје политичке мисли у Србији XIX века*.

По мишљењу Радована Самарџића, *Историја политичке мисли у Србији XIX века* је „можда, најзначајније Чубриловићево дело“.¹⁴ Овом мишљењу могло би се додати и то да је имала велики утицај у социјалистичкој Југославији на начин проучавања српске повеснице XIX века, посебно Кнежевине и Краљевине Србије. Јанковићева кри-

препород (Илија Гарашанин), Омладински покрет, социјалистичка мисао Светозара Марковића, уставност и парламентаризам, идеје Николе Пашића о уједињењу, политичка мисао у Србији после 1918. године. Неспорно занимљива концепција виђења србијанског друштва и државе, пропраћена основним политичким идејама о држави и друштву. Ово је само површинско сагледавање књиге, дубинска анализа нудила је још више занимљивих, спорних и добрих погледа на овај период српске повеснице. Остаје отворено питање зашто је Јанковић избегао да покрене многа интересантна питања која је наметала овакава Чубриловићева концепција. На ово питање тешко је дати утемељен одговор, али може се претпоставити да није било умесно дирати у Чубриловићево наметнуто идеолошко марксистичко застрањивање које је морао невољно неговати и сам Јанковић.

¹⁴ Р. Самарџић, 209.

тика није оставила значајнији траг, понајвише стога што је заобишла основну временску одредницу, XIX век, која је и детерминисала саму тему. Чак и тамо где Јанковић хвали Чубриловића, ваља похвалу прихватити са резервом, јер му потом оправдано ставља примедбе и замерке, као у случају бављења друштвено-економским проблемима и њиховим објашњењем поједних историјских појава.

Оно на чему је Чубриловићу највише замерао у полемици и књизи *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, то је Јанковић касније и сам ревидирао, а реч је о марксистичко-догматском приступу историографији. Чубриловић је остао доследан интегрални Југословен по опредељењу и марксиста по нужди, а Јанковић је имао храбрости да се марксистичких историографских погледа делимично одрекне. У једној дискусији бранио је марксистичко образовање историографа, али је већ бацио будућу клицу за исказивање јавног незадовољства марксистичким приступом у проучавању повести. У тој дискусији каже да се: „југословенство приказује једнострано, апологетски, па и идеалистички“ и предлаже да се уведе једна „нова дисциплина о националном питању Југославије“.¹⁵ Своју докторску дисертацију, *О политичким странкама у Србији XIX века*, објављену 1950. године, прерадио је тако што ју је делимично допунио и „очистио“, колико је то било могуће, марксистичких наслага, више формално (терминолошки) него суштински (садржајно), и печатао под новим насловом – *Рађање парламентарне демократије. Политичке странке у Србији XIX века*, Београд 1977.¹⁶ За разлику од Јанковића, Чубриловић се није усудио да за живота прештампа у изабраним делима своју докторску дисертацију, *Босански устанак 1875–1878*, Београд 1930.¹⁷ Два су разлога томе: немарксистички приступ, пошто је дело настало у монархистичкој Југославији, и ново дело Милорада Екмечића *Устанак у Босни 1875–1878*, Београд 1960 (поновљено 1973. и 1996) са сасвим другачијим приступом теми. У овом случају Чубриловић је остао доследан и није хтео да „марксистички“ дорађује своју дисертацију, док је Јанковић био недоследан, али на општу корист историографије, будући да је његово прерађено

¹⁵ Драгослав Јанковић, „Удео историје у марксистичком образовању“, *Марксистичко образовање студената и васпитачка улога наставника*, Београд 1972, 110–111.

¹⁶ Много примера би се могло навести који указују да се Јанковић није могао потпуно одрећи марксистичких погледа на повесницу српског народа, али то излази изван оквира овог рада. Наводимо само један пример из *Предговора* у којем каже да су „последња два Обреновића представљали једну од највећих кочница бржем напретку српског друштва“ (с. 9), као неспорну и овешталу карактеристику марксистичко републиканског погледа на историју.

¹⁷ Друго издање, без измена, изашло је после Чубриловићеве смрти, 1996. године, приредио Здравко Антонић.

дело, ослобођено од марксистичких наметнутих констатација, сада корисније од оригиналне варијанте. Судбина се поиграла актерима уљудне полемике, који су хтели да им савест занатска буде чиста у временима и притисцима који су наметали опште погледе и схватања, пред којима су се повијали и ова двојица значајних повесника. Заиста је било тешко остати доследан¹⁸ у временима корених друштвених промена које су урезале дубок траг у историографију, науку којом су се бавили Чубриловић и Јанковић.

¹⁸ Марија Тодорова: „Али, као научници, ми дугујемо читаоцима бар доследност“, *Дизање прошлости у ваздух*, Београд 2010, 42.